

GAUTENG DEPARTMENT OF EDUCATION
GAUTENGSE DEPARTEMENT VAN ONDERWYS

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATION
SENIORSERTIFIKAAT-EKSAMEN

OCTOBER / NOVEMBER
OKTOBER / NOVEMBER

2006

XITSONGA XA RIRIMI RO
SUNGULA
NHLAWULO WA LE XIKARHI

(Papila ro Sungula)

XITSONGA PRIMARY/FIRST LANG SG: Paper 1

SG

115-2/1

7 pages / bladsye

COPYRIGHT RESERVED/APPROVED BY UMALUSI
KOPIEREG VOORBEHOU / GOEDGEKEUR DEUR UMALUSI

NDZAWULO YA DYONDZO YA LE GAUTENG

XITIFIKHEYITI XA XIKAMBELO XA LE HENHLA

**XITSONGA XA RIRIMI RO SUNGULA
NHLAWULO WA LE XIKARHI
(Papila ro Sungula)**

**NKARHI: Tiawara timbirhi
TIMAKISI: 75**

SWITSUNDZUXO:

- Phepha leri ri avanyisiwile hi swiyenge swinharhu: A, B na C.
 - Hlamula swivutiso swa swiyenge hinkwaswo handle ko hlawula.
 - Eka tinhlamula ta wena hinkwato, tirhisa tinomboro leti tirhisiweke ephepheni leri.
 - Mapeletelo lamanene na matirhiselo ya mimfungho hi mfanelo swi tlakusa xiyimo xa ntirho wa wena.
 - Hlaya swivutiso u swi twisisa u nga si hlamula.
 - Tirhisa Xitsonga lexi amukelekaka eku hlamuleni swivutiso.
-
-

XIYENGE XA A

XIKAMBELA-NTWISISO

XIVUTISO XA 1

Hlaya ndzimana leyi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta yi landzela:

Timhaka ti sungule ku bvinyeka eka 'rhawundi' ya vumune. Leswi a swi endla hi Killer swi sungule hu hlamarisa vanhu. Killer a nga ha sivi. O pfula xikandza xi sala xi lo dluu, swibakele swa yena swi sungula ku hoxiwa hi ku nonoka, milenge se o hudula kunene swange i mitsandza. Yi ala. Yi n'wi tikela bya nsimbhi. Killer a a tikomba a karhele swinene wonge i nkuku lowu nga lwa dyambu hinkwaro. Lexi xi nga hlamarisa vahlaleri hi leswi eka 'tirhawundi' letinharhu leti a ta ha ku hela, a ti nga hisi, a ku zanga ku nga va na xibakele xo nyawula lexi xi nga vaka xi n'wi hete ntamu. Lava va nga beja hi yena a va nga ha tshamisekangi – switulu a swi va hisa.

Xo swi thumba mufana wa Mujarimani. Xo n'wi nghena Sarajevo. Xi n'wi hakasa hi swibakele lero a kala a lamulele hi nsimbhi. 'Rhawundi' ya vumune yo hela. Killer a a nga ri kule no wa, se a a debyelele-debyelele swange i saka ro kihlanya, na ku tshama ka swona exitulwini le khonweni ya yena a ko va ku ticukumeta kunene. Ndza tshemba leswaku loko nsati wa yena a a ri kona, a a nga ta ha pfumela leswaku Killer a tlhelela eku lweni nakambe; mhani wa yena, yena a ndza ha vuli, a a to titivala kumbe no fa a fa hi mbitsi. A swi terisa vusiwana, hambi munhu ntsena, nhlana a wu tsemeka loko munhu a vona ku dedeleka ka Killer.

Lava va le khoneni ya Killer a va khome xivixivi yo ringeta ku n'wi khindlimula. Va n'wi chela hi mati, va n'wi kucungisa man'wana, va n'wi tota-tota swifudyafudyana exikandzeni leswaku swibakele swa Sarajevo swi nga n'wi pandzeleli xikandza, va n'wi kapitela-kapitela moya hi mathawula. Killer a a lo honoo, wonge a a lo tlimba hi mihlata. A a nga kaneti kumbe ku pfumela nchumu eka leswi vakhomi va yena a va swi vula.

Nsimbhi yi ba ku rhamba Killer na Sarajevo ku ta yisa emahlweni leswi va swi sunguleke. Sarajevo a ro va koti loko ri vone ntsumbu. A ku nhabya, a tlhome mahlo eka Killer wonge a a lava ku n'wi handzulela hi meno. Killer yena a wonge i ntsumbu lowu nga riki na nhloko. A nghena Sarajevo a thontlha Killer a ri karhi a n'wi tlhuvu. Killer a a nga lo yima, na yena a a ri karhi a hoxa swa yena swibakele: swin'wana a swi jinga swi kuma ndhawu yo tshama eka Sarajevo kambe leswinyingi a swo hundza hi le kusuhi na Sarajevo swi ya eku vhakeni. A swo va erivaleni leswaku Killer a a nga ha wu voni ntlangu, hikuva Sarajevo se a a sungurile ku tlanga hi yena.

Nhamu ya Killer yi swi twile siku rero. U te hi yena hi yena Killer, miri wu ala, a kala a ku nswii, ehansi, a nava, ku ku hwii.

(Yi tshahiwe eka: MAHLORI – D.R Maluleke)

- 1.1 Xana Killer a a lwa na mani? (1)
- 1.2 Xana loko hi ku: 'tirhawundi a ti nga hisi' hi vula yini? (2)
- 1.3 Hi ntolovelo hi hakasa hi xilepulana kumbe rinhi kumbe nkombe. Xana 'ku hakasa hi swibakele' swi vula yini xana? (2)
- 1.4 Xana munhu u 'tsemeka nhlana' loko swi lo yini?. (2)
- 1.5 Xana ku hluriwe mani eka ntlangu lowu xana? Seketela nhlamula ya wena hi ku tshaha endzimaneni. (2)
- 1.6 Xana loko mhani wa Killer a va ri kona eka ntlangu lowu, a va ta titivata hi yini xana?. (2)
- 1.7 Xani i mani loyi a vuriwaka mujarimari? (1)
- 1.8 Vumba xivulwa xa wena n'wini lexi nga ta humelerisa nhlamuselo ya rito 'dluu', erivaleni. (2)
- 1.9 Xana rito 'khindlimula' a wu ta ri tirhisa loko swi te yini? (2)
- 1.10 Hi twa leswaku Killer a a nga kaneti kumbe ku pfumela nchumu eka leswi a swi vuriwa. Xana hi ku vona ka wena, a swi vanga hi yini leswi xana?. (2)

- 1.11 Tsala HI SWONA kumbe A HI SWONA ivi u seketela nhlamula ya wena hi ku ya na bulu leri nga endzimaneni leyi: (2)
- 1.11.1 Killer a a tlula-tlula no tlakusa-tlakusa milenge. (2)
- 1.11.2 Killer a a dedeleka hikuva a a dakiwile. (2)
- 1.12 Xana loko hi ku 'swibakele swi ya eku vhakeni' swi vula yini endzimaneni leyi? (2)
- 1.13 Thyana ndzimana leyi nhloko-mhaka. (1)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: [25]

XIYENGE XA B

NKOMISO

XIVUTISO XA 2

Hlaya ndzimana leyi landzelaka hi vukheta ivi u tsala nkomiso wa yona hikwalomu ka marito ya 110:

"Famba u ya pfulela vayeni", i mufundhisi a lerisaka 'juffrou'.

Hambi leswi' juffrou' a a ha pfimbe chelele, a nga honisanga ku lerisa ka nuna wa yena, u lo nyakwi, a kongoma erivantini ra khixi. Leswi a a nga swi tivi leswaku a a ri mani loyi a a gongondza, u ri pfule ximunhu. Mbilu ya yena a ya ha lo ntlwi, hi mahika yo hlundzuka.

"come in" ya kona a yi khwaxa; a yi twala, a yi nga twali, mana wa Game u lo yi twa hi sweswi a a yi rindzile. Rivanti ro pfuleka. Mahlo ya 'juffrou' yo ya tshama enghoheni ya mana wa Game. Ku ku hwiii, ku sala ku twala ku hefemula ka mana wa Game. Yena a a hefemulela ehenhla wonge wa ha ku heta ku tsutsuma swipotso. Na wona mpfhuka lowu a a wu fambile a wu nga nyawuli ku ya kwihi – a ko va ku tlula switarata swi nga ri swingani ku suka laha a a luvele kona ku ya eka mufundhisi Galaza. I byala lebyi a a byi kukutlerile lebyi a byi n'wi kayiverisa moya. Ivi mana wa mufundhisi o "Ndzawini". Ko hwi. A swi nga tikombi leswaku 'juffrou' a a miyela hikokwalaho ka mona, a wonge a a lo rivala leswaku a a fanele ku vula xanchumu. Hlamalele ra yena a wonge o lorha a jamisane na lexa le tintshaveni.

Mana wa Game a nga ha swi kotanga ku kondzelela ku yima ndhawu yin'we wonge u lo siya hi bazi ra ka Phadziri; u lo hoxa nhloko ekhixini a ri karhi a tikhomelela-khomelela hi tafula na switulu. Vana a wonge i matorokisi endzhaku ka mana wa vona. Swihlangi swa vanhu swi ya emahlweni na le ndzhaku, swi nga tivi leswaku xana mana wa swona a a ta ku tshama exitulwini kumbe a a ta hundzela e'Dining-room' ke. Mana wa Game se a a nga swi voni kahle switulu – a a tlunya hi rivoni ra gezi. Ri n'wi dludla lomu ndzeni ka yena; byala byi nyanya ku vila. A hupa xitulu a ya ku ehansi mhe, a gamba rhaka ya swibye hi nhloko ku sala ku twala vukeketleketle bya swibye. Leswi a swi lo rhiyeketiwa erhakeni, swi ta swi hlongorisana swi ta tilan'wela ehenhla ka nhloko ya mana wa Game. Nkarhi wolowo swibye a swo gembetela ntsumbu lowu nga riki na nandzu; n'wini wa wona, mana wa Game, a byi phahile – a a etlele xithongwana.

(Yi tshahiwe eka: MANGAVA YA JONI ya D.R. Maluleke)

NTSENGO WA XIYENGE XA B: [10]

XIYENGE XA C

RIRIMI

XIVUTISO XA 3

Hlaya ndzimana leyi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta yi landzela:

A va nga ma xungeti mancomana le ka Xinyamana. A va nga ma hundli ntsena va nga tivi lexi va xi endlaka, a va ri ni xikongomelo; a va rhamba swikwembu leswi a swi fanele swi huma swi huha, swi va hungata, swi cina swi pfhumbisa ntirho wa ka Xinyamana. Hi ndlela leyi a va ya chaya hi wona, a ya mpfupfunya ya tlhela ya dzinginisa na mbilu ya munhu. Loko munhu a ri na swikwembu kona, na kanjhani, a swi bikula swi tlhela swi ba *ndhecheni* tani hi masocha loko ma losa *kaputeni*. Kute hi nkarhi wa khume xidyambu, hi loko vachayi se va tshamisekile va lo ruu, va be xirhendzevutani. Lomu matlhelo ya vona ku forisiwe mimbhawula. Siku ra kona a ri nga hisi kasi no titimela a ku nga titimeli, na yona mimbhawula a va lo tshivela hi sweswi a wu ri ntolovelo leswaku loko va ri ni ntirho wa muxaka lowu va fanele ku tshivela. Le ka Xihahale se a va timile timboni kambe a byi nga si phaha, havambirhi ka vona a va ha hanyanya. Xihahale a a yingisele wachi leyi a yi hayekiwe ekhumbini kwala kamareni rakwe leyo chaya switiringo loko ku ba awara yin'wana na yin'wana na loko ku ba hafu ya awara yin'wana na yin'wana. A ya ha twala ku famba ka yona nkarhi lowu a ka ha titimerile loko ti nga si vinjana hala ka Xinyamana.

Hi nkarhi wa khume ehenhla ka nhloko, wachi yi sungula ku *hlavelela* ta yona, yi thinthwa switiringo tani hi masiku. A yi hlavelela nghoma yo tsokombela leyi a yi ta kayivela hi vamafandleve ntsena. Hambi leswi nghoma ya kona a yi nga ri na marito, a yi vulavula na mani na mani. Xa muyingiseri a ko va ku tlhometela marito loko wachi yi ri karhi yi ba timbila na switiringo. Kute loko wachi yi ku chapu, nghoma ya yona, hi loko ya ku kindi, hala ka Xinyamana wonge a ta ha yimele wachi leswaku yi suma. Va ya hundla, va ya vandla, va ya namulela lero va ya katinga bya tolo na tolweni. Ya mbvungunya lero ya nghena na le mbilwini u tlhela u twa wonge mbilu yo lava ku endla swin'wana. Munhu a to pfa no ehleketa leswaku lava ya baka ta vona timbilu ti lo gwanya. A ma tlakula munhu a kala a tlakuka la nga tshama kona a yima a dluvadluveka.

Yi Tshahiwe eka: XONA HI XIHI? – D.R. Maluleke

- 3.1 Rito 'hundli' endzimaneni leyi ri vula ku chaya naswona ri le ka nkarhi lowu nga hundza. Xana rito 'pfhumbisa' rona (1)
- 3.1.1 ri vula yini?. (1)
- 3.1.2 Naswona ri le ka nkarhi wihi?. (1)
- 3.2 Tirhisa rito 'mbvungunya' eka xivulwa xo twala. Xivulwa a xi hambane na lexi nga ka ndzimana (2)
- 3.3 'Sala' i muxaka wa mihandzu, xana nhlamuselo yin'wana ya 'sala' hi yihi xana? (2)
- 3.4 Tirhisa rito 'phaha' exivulweni xo twala xa wena n'wini. (2)
- 3.5 Xana munhu a nga kombela 'ku lombiwa tindleve, loko swi te yini xana? (2)
- 3.6 Tsala ntsongahato wa rito 'munhu', u tlhela u ri yisa ntsongahato wa kona evundhawini. (2)
- 3.7 Xana marito lama landzelaka u nga ma tirhisa loko swi te yini:.
- 3.7.1 kindi!
- 3.7.2 pyatsa;
- 3.7.3 dluvadluveka. 3x2= (6)
- 3.8 Rito 'tsokombela' ri vula ku tsakisa endzimaneni leyi. Wena ri tirhise exivulweni xa wena laha ri nga ta vula swin'wana swo hambana na leswi ri vulaka swona endzimaneni leyi. (3)

3.9 Tsala swivulwa swo twala swa wena n'wini hi marito lama landzelaka, u nga tlheli u nyika tinhlamuselo leti humelerisiweke endzimaneni leyi.

3.9.1 Kala.

3.9.2 Twala.

2 x 2 = (4)

3.10 Xana marito lama landzelaka ma nga tirhisiwa loko swi te yini:

3.10.1 hlavelela

3.10.2 ruu

3.10.3 vinjana

3.10.4 thinta

3.10.5 katinga

(5)

[30]

XIVUTISO XA 4

NDZULAMISO

Lulamisa swihoxo hinkwaswo leswi kumekaka eka ndzimana leyi landzelaka:

Heyi vana va hina va hela ku angula nkulukumba baloyi timhaka tifanela tilulamisa hi dhawulo ya dyondzo ku hlamula sono.

[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: [40]

NTSENGO: 75